

DAVLAT BYUDJETI MABLAG’LARIDAN FOYDALANISHDA MOLIYAVIY NAZORATNI KUCHAYTIRISH YO’LLARI VA YUZAGA KELUVCHI FISKAL RISKLAR

R.Vohidova

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti magistranti

Annotatsiya: Maskur maqolada davlat byudjeti mablag’laridan samarali foydalanish va moliyaviy nazoratni kuchaytirish yo’llari va yuzaga keluvchi fiskal risklar to’g’risida keng ko’lamda ko’rsatib o’tilgan. Asosan daromadlar maqsadli ravishda xarajatlarga yo’naltirilishi yuzasidan yuzaga keluvchi risklarning moliyaviy nazorat orqali amalga oshirilayotgani yoki aksincha, teskari holatda ekanligi aniq faktlar asosida keltirilib o’tilgan.

Kalit so’zlar: nazorat, moliyaviy nazorat, byudjet, byudjet jarayoni, byudjetdan moliyalashtirish, byudjet tashkiloti, risk, riskka bardoshlilik, davlat moliyaviy nazorat, moliyaviy nazoratning subyektlari, moliyaviy nazorat obyektlari, moliyaviy nazorat ta’moyillari.

Kirish

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida mamlakat iqtisodiyoti va moliya tizimining samarali amal qilishining zaruriy sharti bo’lib moliyaviy nazorat xizmat qiladi. Moliyaviy nazorat ijtimoiy va xususiy takror ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz rivojlanishi, ilmiy texnik taraqqiyotni tezlashuvi, iqtisodiyotning barcha sohalarida sifat ko’rsatkichlarini yaxshilanishini ta’minlashga yo’naltirilgandir.

Qadim zamonlardan risk foydani shakllantirish omili hisoblanadi. J.B.Sey fikricha risk foydaning faqat bir qismini shakllantirish omili hisoblanadi. XIX asrlarda odamlarning risk qilishga tayyorligi ular foydasining shakllanishi va o’zlashtirilishiga olib kelishi bilan izohlanardi. Hozirgi kunda shakllanayotgan foydaning asosiy qismi risk ta’sirini kamaytirish orqali vujudga keladi. Risk nazariyasini o’rganishda klassik maktab namoyandalari muhim hissa qo’shishgan. A.Smit risk va foyda o’rtasidagi o’zaro proportsionallik tushunchasini oydinlashtirishga harakat qilgan. Uning ta’kidlashicha, “riskli holatlar yuqori bo’lgan maydonda qonun bo’yicha daromad kichik bo’ladi, bu esa o’z navbatida kutilayotgan daromad darajasini ko’paytirish uchun usullar salmog’i yanada ortib boradi”.

Risk nazariyasini o’rganishda klassik maktab namoyandalari muhim hissa qo’shishgan. A.Smit risk va foyda o’rtasidagi o’zaro proportsionallik tushunchasini oydinlashtirishga harakat qilgan. Uning ta’kidlashicha, “riskli holatlar yuqori bo’lgan maydonda qonun bo’yicha daromad kichik bo’ladi, bu esa o’z navbatida kutilayotgan daromad darajasini ko’paytirish uchun usullar salmog’i yanada ortib boradi”.

Risk to‘g‘risidagi fikrlarni umumlashtirilgan holda prof. V.V.Kovalyov quyidagicha ta‘rif berib o‘tadi: risk bu moliyaviy yo‘qotish darajasini belgilab:

- a) qo‘yilgan maqsadga yetib bormaslik;
- b) noaniqlik holatda natijani belgilash;
- c) subyektiv holatda belgilangan natijani baholash.

Investitsion loyihalar kelajakka qaratilganligi sababli, ularni amalga oshirish natijalarini aniq taxmin qilish muammodir. Bunday loyihalar kutilishi mumkin bo‘lgan risklar va noaniqliklarni hisobga olgan holda bajarilishi kerak. Investitsion qaror bir qator kutilishi mumkin bo‘lgan oqibatlarga ega bo‘lgan hollarda, qaror riskli yoki noaniqliklarga ega deb ataladi.

Har qanday iqtisodiy subyekt faoliyat yurgizar ekan, u risk bilan to‘qnash keladi. Bu risk har qanday vaqt va sharoitda yuzaga kelishi mumkin. Bu riskdan qo‘rqmay, uni boshqarib daromadni ko‘paytirish har bir subyektning maqsadi va vazifasi hisoblanadi. Shunday ekan risklarni o‘rganish, ularni kelib chiqish sabablarini aniqlash va boshqarish metodlarini o‘rganish iqtisodchilarning vazifasi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Davlat moliya tizimi va budjetning iqtisodiy mohiyati Qadim zamonlardan iqtisodiyotchilar tomonidan o‘rganila boshlangan. Masalan, G‘arb olimlari tomonidan. Klassik iqtisodiy nazariya asoschilari J.B.Sey, A.Smit V.V.Kovalyov tomonidan davlat budjeti daromadlari shakllanishida va xarajatlarni maksimal darajada qizqartirish qolaversa o‘rtasidagi riskni minimal darajaga keltirishdir. Ular davlatni iqtisodiyotga minimal ishtiroki tarafdorlari bo‘lib, davlatning asosiy vazifalari mudofaa va ijtimoiy masalalar deb belgilaganlar. Bozor munosabatlari esa, ularning fikricha, talab va taklif qonuniga asosan iqtisodiy rivojlanish muvofiqlashadi. Yalpi talab darajasini pasayishida davlat aralashish masalalari birinchi marta A. Marshallni ilmiy ishlarida tahlil qilingan. Iqtisodiyotga davlat aralashuvi, jumladan budjet tomonidan uni barqarorlashtirish masalalari J.M.Keynsni ilmiy izlanishlarida atroflicha yoritilgan [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida statistik, analitik, qiyosiy, kuzatuv, iqtisodiy tahlil va boshqa usullarni o‘z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar.

Respublikamizda budjet ijrosini belgilangan parametrlar doirasida ijro etish, budjetdan mablag‘ bilan ta‘minlashni takomillashtirish hamda mablag‘lardan samarali va maqsadli foydalanish, budjet intizomini ta‘minlash budjet tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Budjet jarayonlarida, jumladan, budjet

ijrosini qa‘tiy ta‘minlashda budjetdan birinchi darajali ustivor ijtimoiy xarajatlarni moliyalashtirish, budjet mablag‘laridan maqsadli, samarali foydalanish borasida olib borilayotgan ishlar bilan bir qatorda yechimini kutayotgan muammolar ya‘ni risklar ham mavjud. Bunday hollarda riskni batamom yo‘q qilishimizning iloji yo‘q

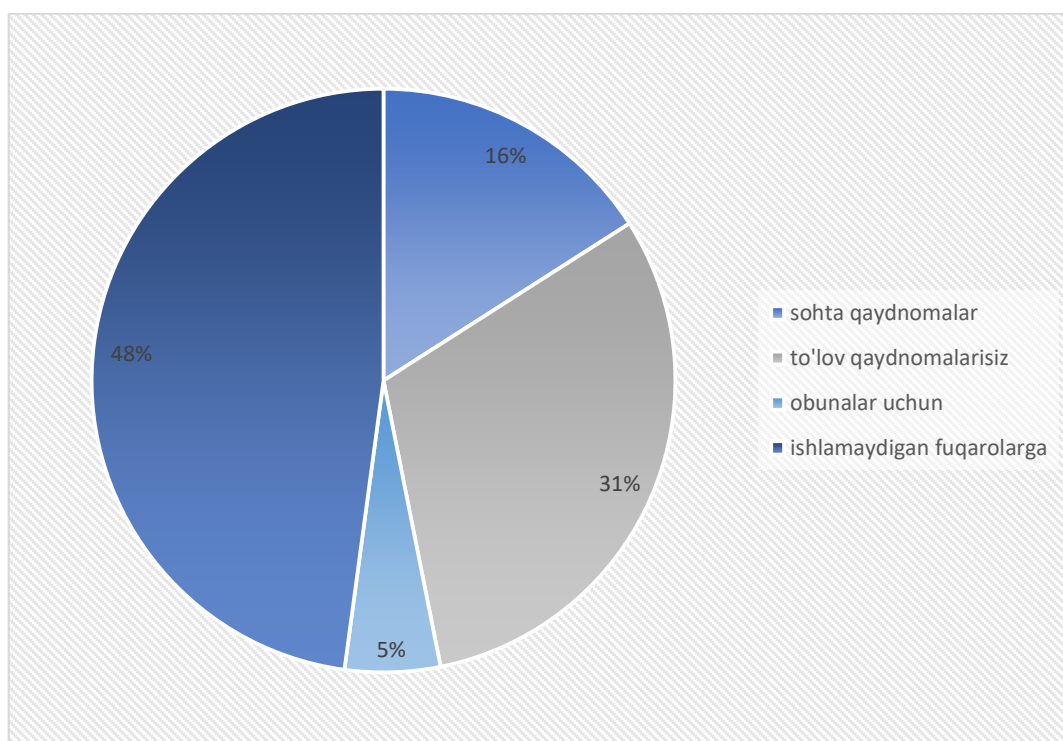
ammo biz bazi moliyaviy nazorat tadbirlarini amalga oshirgan holda ularni minimal darajaga keltirishimiz mumkin.

1-jadval

**2023-yil uchun O'zbekiston Respublikasi Konsolidatsiyalashgan
budjetining jamlanma parametrlari hamda 2024-2025-yillarga
budjet mo'ljallari [4].**

T/r	Ko'rsatkichlar	2023-yil uchun prognoz	Maqsadli mo'ljallar	
			2024-yil	2025-yil
1.	Yalpi ichki mahsulot, mlrd so'm	1 068 044	1 235 398	1 411 965
2.	Yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'ati, foizda	5,3	5,6	6
3.	Iste'mol narxlari indeksi, o'tgan yilning dekabr oyiga nisbatan, foizda	9,5	05.июн	05.январь
4.	Sanoat mahsulotlarining o'sish sur'ati, foizda	5,1 — 6,9	6	7,2
5.	Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaliklarida ishlab chiqarishning o'sish sur'ati, foizda	3,5	3,7	3,9
6.	Xizmatlar ko'rsatishning o'sish sur'ati, foizda	6,7	6,2	6

Ushbu jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, 1-4-5-ko'rsatkichlarga qaraydigan bo'lsak, 0,3 foizli o'sishni ko'rishimiz mumkin. Ammo 3-6-ko'rsatkichlar esa buning aksini ko'rsatib turibdi. Bu ko'rsatkichlardan ko'rinib turibdiki, qaysidir sohamizga risk ta'sir qilmay qolmaydi, shuning uchun sohalarimizni diversifikatsiya qilsak, risklar taqsimlanib minimallasadi.

1-rasm. Denov tumanida maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlarida 2020-2023 yillarda aniqlangan noqonuniy o'zlashtirilgan pul mablag'lari¹.

Bu diogrammada Denov tumanida aniqlangan noqonuniy o'zlashtirgan mablag'lardir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 2022-2023 yillarda ishlamagan 141 nafar fuqarolar nomiga 4,8 mlrd so'm ish haqi hisoblanib, noqonuniy o'zlashtirilgan. Masalan, maktabgacha ta'lim tashkilotlari mas'ul xodimlari tomonidan haqiqatda ishlamaydigan yaqin qarindoshining nomiga 136,4 mln so'm hamda maktabgacha ta'lim bo'limida uslubchi, hisobchi va santexnik lavozimlarida ishlab kelayotgan 9 nafar shaxslar nomiga 279,4 mln so'm ish haqini qo'shib yozib, soxta to'lov qaydnomalarini tuzish orqali noqonuniy o'zlashtirgan. Bunday holatlar davlatga juda katta riskni keltirib chiqaradi. Buni faqat tegishli tadbirlar orqali bartaraf qilishimiz mumkin.

Xulosa.

Mamlakatimizda bugungi kunga kelib juda katta islohatlar amalga oshirilmoqda va ularning natijasini yuqoridagi moliyaviy nazorat tadbirlaridan ham ko'rishimiz mumkin. Har bir ishni amalga oshirishdan oldin uning kelajakdagi holatini va bizga yaxshi natijalar olib kelishini faqatgina o'tkazilgan nazorat tadbirlarimizdan bilib olishimiz mumkin. Har bir qilingan xarajatlar yil yakuniga kelib o'z natijasini berishi kerak. Biz hhar bir jarayonimizda riskni chetda qoldirishimiz kerak emas. Chunki u eng katta xavf xatardir. Vaqtida muammoni hal qilinmasa yomon oqibatlarga olib

¹ O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi tomonidan masofaviy nazorati 26.06.2023y

kelishi mumkin. Har bir jarayon moliyaviy nazorat orqali amalga oshirilsa va ishonch, shaffoflikka ega bo'lsa u har doim riskni aylanib o'tishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya: umumnazariy masalalar. O'quv
2. qo'llanma.T.:“Iqtisod-moliya” 2008 y. 316 b.
3. Gaibnazarova Z.T., Isamuxametov Sh.A. darslik “Iqtisodiyot nazariyasi”
4. Toshkent-2020 y. 14 b.
5. Malikov T.S. “Byudjet-soliq siyosati” T.: “Iqtisod-moliya” 2019 y.
6. Jumaniyazov, I., & Qayumova, M. (2023). Fuqarolik ishtirokidagi “Tashabbusli byudjet” turlari va uni O'zbekistonda qo'llash dolzarbligi. Science and Education, 4(6), 853–859. Retrieved from <https://opendscience.uz/index.php/sciedu/article/view/6101>
7. Жуманиязов, И. Т., & Садыкова, Н. О. (2023). Ўзбекистонда ва жахонда суверен фондлар инвестицион фаолияти. Science and Education, 4(6), 915–920. Retrieved from <https://opendscience.uz/index.php/sciedu/article/view/6106>
8. Jumaniyazov, I., & Vohidova, R. (2023). Davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishda moliyaviy nazoratni kuchaytirish yo'llari. Science and Education, 4(6), 881–887. Retrieved from <https://opendscience.uz/index.php/sciedu/article/view/6100>
9. Inomjon, J., & Sarvar, A. (2023). SUVEREN FONDLAR FAOLIYATI VA ULARNING MOLIYAVIY MABLAG 'LARINI SAMARALI FOYDALANISHNING XORIJ TAJRIBASI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 102-108.
10. Jumaniyazov, I. T., & Islomov, A. (2023). O 'RTA MUDDATLI DAVR UCHUN FISKAL STRATEGIYANI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 121-127.
11. Jumaniyazov, I. T., & Abdurahmonov, Q. (2023). TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG'ARMASINING BANKLAR FAOLIYATIDAGI ISHTIROKI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 139-146.
12. Asror, A., & Inomjon, J. (2023). O'ZBEKISTONDA DAVLAT BOSHQARUV ORGANLARI ISH HAQI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 128-138.
13. I.T.Jumaniyazov, & I.A.Mingboyev (2023). Gender budgeting and prospects for its implementation in Uzbekistan. Science and Education, 4 (5), 1518-1523.
14. Turayevich, J. I., & Akmal o'g'li, S. M. (2023). INVESTITION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHDA TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG'ARMASINING O'RNI. PEDAGOGS jurnali, 35(4), 147-157.
15. Jia, X., Cui, Y., Patro, R., Venkatachalam, S., Kanday, R. & Turayevich, J. (2023). Application of fractional-order nonlinear equations in coordinated control of

multi-agent systems. Nonlinear Engineering, 12(1), 20220335. <https://doi.org/10.1515/nleng-2022-0335>

16. Abdullaev Aybek Nazarbaevich, Jumaniyazov Inomjon To‘raevich, Sabirov Mirza Qilichbayevich, & Gulomov Ibrokhim Rustam ugli. (2024). Development Of China’s Sovereign Wealth Funds. Wire Insights: Journal of Innovation Insights, 2(1), 1–8.

17. Sovereign wealth funds of the Republic of Uzbekistan in the post-pandemic period. (2023). Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments, 1(2), 355-372. <https://euroasianjournals.org/index.php/pc/article/view/73>

18. Mirza Qilichbayevich Sabirov, Ibrokhim Rustam ugli Gulomov, Inomjon To‘raevich Jumaniyazov, & Aybek Nazarbaevich Abdullaev. (2023). Relevance and Application of Compulsory Health Insurance in Republic of Uzbekistan. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 2(11), 71–76. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/jiphr/article/view/1477>

19. Aybek Nazarbaevich Abdullaev, Shavkat Bayramovich Babaev, Mirza Qilichbayevich Sabirov, & Inomjon To‘raevich Jumaniyazov. (2024). TAX RELATIONS IN BUSINESS ENTITIES PROVIDING NON-STATE EDUCATIONAL SERVICES. American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 25, 123–134. Retrieved from <http://www.ajird.journalspark.org/index.php/ajird/article/view/969>

20. Aybek Nazarbaevich Abdullaev, Inomjon To‘raevich Jumaniyazov, Shavkat Bayramovich Babaev, & Mirza Qilichbayevich Sabirov. (2024). PROSPECTS OF ORGANIZING RENTAL OPERATIONS IN NON-GOVERNMENT EDUCATIONAL ORGANIZATIONS ON THE BASIS OF INTERNATIONAL STANDARDS OF FINANCIAL REPORTING. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 12(2), 104–114.

21. Shavkat Bayramovich Babaev, Aybek Nazarbaevich Abdullaev, Mirza Qilichbayevich Sabirov, & Inomjon To‘raevich Jumaniyazov. (2024). SOME ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF BANKING INNOVATIONS IN THE COMMERCIAL BANKS OF UZBEKISTAN. Academia Repository, 5(03), 31–37. Retrieved from <https://academiarepo.org/index.php/1/article/view/662>

22. Shavkat Bayramovich Babaev, Aybek Nazarbaevich Abdullaev, Mirza Qilichbayevich Sabirov, Inomjon To‘raevich Jumaniyazov, & Inomjon To‘raevich Jumaniyazov. (2024). CONCEPTUAL REFLECTION OF THE CHANGING ROLE OF THE STATE EXPORT POLICY IN THE DEVELOPMENT STRATEGY OF THE NEW UZBEKISTAN. European Scholar Journal, 5(3), 5-8.

23. Jumaniyazov Inomjon To‘raevich, Abdullaev Aybek Nazarbaevich, Sabirov Mirza Qilichbayevich, & Shavkat Bayramovich Babaev. (2024). Importance of social principles of sovereign wealth funds. Global Scientific Review, 26, 46–54.

24. Jumaniyazov Inomjon To‘rayevich. (2024). ESG IN SOVEREIGN WEALTH FUND INVESTMENTS. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 41(2), 117–124.

25. ZM Shaikh, S Ramadass, B Prakash, JI Turayevich Data-Driven Decision Making in Stock Portfolio Management: LSTM and Monte Carlo Simulation in Action- Fluctuation and Noise Letters, 2023

26. To‘raevich, J. I., Nazarbaevich, A. A., Qilichbayevich, S. M., & Babaev, S. B. (2024). Importance of social principles of sovereign wealth funds. Global Scientific Review, 26, 46-54.

27. Jumaniyazov, I. T. (2019). The impact of Uzbekistan Reconstruction and development fund’s expenditure on GDP growth. Science, research, development № 16. Monografiya pokonferencyjna.

28. Oppog‘ov, J. A., & Jumaniyazov, I. T. (2024). Moliya tizimida g‘aznachilik faoliyatini rivojlanish istiqbollari. Science and Education, 5(5), 504–512.

29. Inomjon To‘raevich Jumaniyazov, Aybek Nazarbaevich Abdullaev, Mirza Qilichbayevich Sabirov, & Shavkat Bayramovich Babaev. (2024). METHODOLOGICAL BASIS FOR FORECASTING THE TAX POTENTIAL OF THE RUSSIAN FEDERATION. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 27, 100–107.

30. Abdullaev, A. N., Jumaniyazov, I. T. R., Sabirov, M. Q., & Babaev, S. B. (2024). DIRECTIONS FOR IMPROVING THE PROCESS OF PERSONAL INCOME TAX FORECASTING. American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 28, 233-243.

31. ESG PRINCIPLES IN INVESTMENT PROJECTS FINANCED BY SOVEREIGN INVESTMENT FUNDS. (2024). Ustozlar Uchun, 1(4), 1096-1102.

32. THE SOCIAL IMPORTANCE OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS. (2024). Ustozlar Uchun, 1(4), 1028-1034.

33. TARGETED PLANNING OF BUDGET EXPENDITURES AND IMPACT ON SOCIAL POLICY. (2024). Ustozlar Uchun, 1(4), 1442-1444.

34. IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA BYUDJET-SOLIQ SIYOSATINING AHAMIYATI. (2024). Ustozlar Uchun, 1(4), 1418-1422.

35. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT XARIDINI TASHKIL ETISH VA UNI TAKOMILLASHTIRISH. (2024). Ustozlar Uchun, 1(4), 1428-1432.

36. Xamro o‘g‘li, Y. R., & Turayevich, J. I. (2024). ISHSIZLIK DARAJASI, UNING TURLARI VA UNI BARQARORLASHTIRISHNING YOLLARI. Ustozlar uchun, 1(4), 767-771.